

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit 36 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 64 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Blok 1: Cultuur van de kerk in de elfde tot en met de veertiende eeuw

Cultuur van romantiek en realisme in de negentiende eeuw

Blok 2: Burgerlijke cultuur van Nederland in de zeventiende eeuw

Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw

Blok 3: Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw

Massacultuur vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw

Bij het beantwoorden van de vragen maak je gebruik van de aangeboden bronnen. Tevens wordt een beroep gedaan op je eigen kennis.

In het vragenboekje staan boven de vraag meestal één of meer bronnen aangegeven die van speciaal belang zijn bij de vraag. Op het beeldscherm zijn deze bronnen aangegeven met een groene stip.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Blok 1 Kruistochten

Dit blok gaat over de kruistochten. Er komen teksten, afbeeldingen en liederen aan de orde evenals een negentiende-eeuwse opera over dit thema.

tekst 1

Lees tekst 1.

In het jaar 1095 hield paus Urbanus II in Clermont een redevoering waarin hij opriep tot de eerste kruistocht. Deze kruistocht begon in 1096 en resulteerde in 1099 in de verovering van Jeruzalem.

Urbanus beloofde dat je zonden zouden worden vergeven als je deelnam aan een kruistocht.

1p 1 Leg uit waarom dit een aantrekkelijk vooruitzicht was.

Er waren voor de middeleeuwen verschillende beweegredenen om mee op kruistocht te gaan. Jeruzalem moest bevrijd worden en alle zonden zouden worden vergeven als je deelnam.

3p 2 Bespreek nog drie andere beweegredenen om op kruistocht te gaan.

afbeelding 1

Afbeelding 1 is afkomstig uit een twaalfde-eeuws Frans manuscript. Het stelt *De aanval op Antiochië* voor, uitgevoerd tijdens de eerste kruistocht.

3p 3 Bespreek drie kenmerken van de afbeelding die typerend zijn voor de manier van vormgeven in de middeleeuwen.

tekst 2, afbeelding 1, 2 en 3

Lees tekst 2.

Op afbeelding 2 zie je een Italiaans schilderij uit de zestiende eeuw met een scène uit de vierde kruistocht. Afbeelding 3 komt uit een oosters manuscript dat eveneens uit de zestiende eeuw dateert. Hier wordt een westers leger verslagen door een islamitisch leger.

Er zijn grote verschillen in vormgeving tussen de werken op afbeelding 2 en 3. In de westerse kunst heeft sinds de middeleeuwen een ontwikkeling plaatsgevonden die zich in de oosterse kunst niet heeft voorgedaan. De manier waarop oosterse kunstenaars een verhaal verbeelden is in feite verwant aan de middeleeuwse westerse voorstellingswijze.

1p 4 Leg uit in welk opzicht de oosterse benadering daaraan verwant is.

audio 1

De kruistochten waren niet alleen onderwerp voor de beeldende kunst. Er zijn ook kruisvaardersliederen bewaard gebleven. In audiofragment 1 hoor je *Chevalier mult estes guariz (Ridders, jullie ziel is gered)* uit de tijd van de tweede kruistocht.

- 2p **5** Het lied is opgenomen door een ensemble dat gespecialiseerd is in oude muziek. De uitvoering die je hoort kan dan ook authentiek genoemd worden. Bespreek twee muzikale middelen die bijdragen aan het authentieke karakter.

audio 1, tekst 3

Uit de tekst van het lied *Chevalier mult estes guariz* kun je opmaken waarom de kruistochten ooit begonnen zijn.

- 1p **6** Leg uit waarom West-Europese kruisvaarders zich verplicht voelden om het Heilige Land te bevrijden.

In 1291, na negen kruistochten, werden de kruisvaarders definitief uit het 'Heilige Land' verdreven. In het middeleeuwse Europa was intussen wel het een en ander veranderd.

Uiteindelijk hebben de kruistochten in verschillende opzichten een positieve invloed gehad op het middeleeuwse Europa.

- 2p **7** Geef hiervan twee voorbeelden.

In de negentiende eeuw koos de componist Giuseppe Verdi de kruistochten als onderwerp voor zijn opera *I Lombardi alla prima crociata (De Lombarden bij de eerste kruistocht)*.

- 4p **8** Geef twee redenen waarom dit onderwerp goed past in de kunst van de negentiende eeuw. Geef ook twee argumenten waarom het onderwerp zo geschikt is om tot een *opera* te verwerken.

video 1

In 1843 ging *I Lombardi* in Milaan in première. In videofragment 1 zie je een scène uit deze opera. De kruisvaarders zingen een lied dat aan een nationaal volkslied doet denken.

- 3p **9** Noem drie kenmerken van de muziek waardoor het lied aan een volkslied doet denken.

video 1

De kruisvaarders vormen een vastberaden, eensgezind leger.

- 3p **10** Bespreek drie theatrale middelen waarmee deze saamhorigheid in de scène wordt benadrukt. *Laat de muziek buiten beschouwing.*

tekst 4, video 1

Lombardije is een streek in het noorden van Italië, dat destijds uit allerlei verschillende staten bestond, die onder het gezag van Oostenrijk, Frankrijk of Spanje vielen. Omstreeks 1820 ontstaat een beweging die ernaar streeft van al deze gebieden een politieke eenheid te maken. Deze beweging wordt Risorgimento (wederopstanding) genoemd. In 1861 komt eindelijk het koninkrijk Italië tot stand.

Verdi sympathiseert met de strijd om de eenwording en speelt met *I Lombardi* in op de politieke situatie van zijn tijd.

- 1p 11 Breng het thema van de opera in verband met die politieke situatie.

tekst 5, video 2

Lees tekst 5.

In 1847 werd *I Lombardi* in Parijs opgevoerd. Verdi maakte hiervoor een nieuwe versie, waarbij hij het libretto en de encenering aanpaste aan de smaak van het Parijse publiek. Deze versie met de titel *Jérusalem* leek daardoor veel meer op de grand-opéra, het genre dat in Parijs populair was.

- 2p 12 Bespreek een wijziging in het verhaal en een wijziging in de encenering waarmee tegemoet gekomen werd aan de smaak van het Parijse publiek.

De middeleeuwse kruistochten zijn door de eeuwen heen steeds opnieuw onderwerp van discussie geweest. Ook tegenwoordig is er veel aandacht voor. Er kan namelijk een parallel getrokken worden tussen de historische kruistochten en de actualiteit van de laatste jaren.

- 2p 13 Leg uit wat de parallel is tussen die actualiteit en de kruistochten.

Blok 2 Schildersreizen

Dit blok gaat over de opleiding van Nederlandse schilders in de Gouden Eeuw en de rol van studiereizen.

tekst 6

Rembrandt was een kunstenaar bij wie schilders, die zich het vak eigen wilden maken, graag in de leer gingen. Hij had dan ook heel veel leerlingen. Dat was echter in strijd met de voorschriften die in de zeventiende eeuw golden voor de lespraktijk van kunstenaars. Blijkbaar trok hij zich weinig aan van de vastgestelde regels.

- 1p 14 Leg uit hoe het mogelijk was dat een kunstenaar als Rembrandt die regels kon negeren.

Tot ver in de zeventiende eeuw kwam het in de Nederlanden voor dat aankomende schilders niet alleen kennis opdeden in het atelier van een kunstenaar, maar ook naar Italië reisden om zich daar verder te bekwamen in het vak.

- 2p 15 Geef twee redenen waarom kunstenaars daarvoor naar Italië reisden.

De zeventiende-eeuwse schilderkunst in de Nederlanden wordt gekenmerkt door de opkomst van verschillende genres. Een bijkomend gevolg daarvan was dat de belangstelling voor studiereizen naar Italië enigszins afnam.

- 1p 16 Leg dit uit.

tekst 6, afbeelding 4 en 5

Rembrandt heeft Italië nooit bezocht. Hij negeerde zelfs het werk van grote Italiaanse meesters als Michelangelo, Rafael en Titiaan. Arnold Houbraken zegt dit ook in zijn verhandeling.

- 1p 17 Leg aan de hand van afbeelding 4 en/of 5 uit waarom Houbraken Rembrandt "een ketter in de schilderkunst" noemt.

afbeelding 6

Op afbeelding 6 zie je een werk van de zeventiende-eeuwse schilder Nicolaes Berchem. Hij schilderde landschappen die eruit zien alsof ze in Italië gemaakt zijn. Maar net als Rembrandt is Berchem nooit in Italië geweest.

- 1p 18 Geef een verklaring voor het feit dat hij toch dit soort landschappen schilderde.

Berchem had dit soort Italiaanse landschappen niet zelf gezien. Dat was in die tijd geen probleem.

- 1p 19 Leg aan de hand van de zeventiende-eeuwse schilderspraktijk uit waarom dat geen probleem was.

afbeelding 7

De opkomst van de romantiek in het begin van de negentiende eeuw wakkerde in Europa de belangstelling aan voor andere culturen.

Omstreeks 1825-1828 schilderde de Franse kunstenaar Delacroix de *Odalisque* of haremvrouw die je ziet op afbeelding 7. Met dit werk geeft hij een uitgesproken romantisch beeld van een harem.

- 1p 20 Geef aan welk romantisch beeld de schilder met dit werk oproept.

afbeelding 7 en 8

Enkele jaren later bezocht Delacroix Marokko en Algerije. Onderweg maakte hij schetsen en aantekeningen. Terug in Parijs schilderde hij de *Vrouwen van Algiers* die je ziet op afbeelding 8.

In tegenstelling tot de *Odalisque* is het schilderij op afbeelding 8 gebaseerd op de eigen waarneming van Delacroix.

- 3p 21 Noem drie aspecten van de voorstelling op afbeelding 8 waaruit je dat kunt afleiden.

afbeelding 7, 8, 9 en 10

Aan het begin van de twintigste eeuw, in 1912 en 1913, maakte de Franse kunstenaar Henri Matisse een aantal reizen naar Marokko. Tot in de jaren twintig en dertig bleef hij met enige regelmaat haremscènes schilderen.

- Matisse benadert het onderwerp met een ander doel dan Delacroix.
1p 22 Geef aan wat dit verschil inhoudt.

afbeelding 9, 10 en 11

Matisse bezocht in Parijs en München tentoonstellingen van islamitische kunst. Hij heeft daar miniaturen gezien die lijken op afbeelding 11. Hij liet zich door dit soort miniaturen inspireren.

- 3p 23 Bespreek drie kenmerken van het werk van Matisse waaruit je dat kunt afleiden.

afbeelding 7, 8, 9 en 10

Zowel het werk van Delacroix als dat van Matisse is kenmerkend voor de tijd waarin het is ontstaan, respectievelijk de eerste helft van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw.

- 2p 24 Breng de vormgeving van het werk van beide schilders in verband met de tijd van ontstaan.

De inspiratie die Matisse ontleende aan oosterse miniaturen is een voorbeeld van de belangstelling die avant-garde kunstenaars aan het begin van de twintigste eeuw hadden voor niet-westerse kunst.

- 1p 25 Geef een verklaring voor deze belangstelling.

Blok 3 Van blackface tot tante Es

Dit blok gaat over de Afro-Amerikaanse cultuur in de Verenigde Staten en de invloed daarvan op de populaire cultuur in Europa in de twintigste eeuw. Het blok eindigt met de ontwikkeling van het medium televisie in Nederland.

tekst 7, video 3

Lees tekst 7.

In de negentiende eeuw was in de Verenigde Staten van Amerika sprake van een tegenstelling tussen de industriële noordelijke en de agrarische zuidelijke staten. Vooral de tegengestelde belangen rond de slavernij leidden tot de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865). Na de overwinning van de noordelijke staten kwam in 1865 een einde aan de slavernij. Juist in de jaren voorafgaand aan de Burgeroorlog werden minstrelshows populair in het Noorden van de Verenigde Staten.

De populariteit van de minstrelshow bij het blanke Amerikaanse publiek kan als een vorm van romantisch exotisme worden beschouwd.

- 1p 26 Leg dit uit.

tekst 7, video 3

Blackface-acts, waarbij blanken met zwart geschminkte gezichten als negers optraden, waren bedoeld als komisch intermezzo.

In de minstrelshows had deze act niet alleen een theatrale, maar ook een maatschappelijke functie.

- 1p **27** Leg uit wat de maatschappelijke functie van de blackface-act inhield.

video 4

De 'cakewalk' is van oorsprong een Afro-Amerikaanse wedstrijddans van de neger-slaven op de plantages in het zuiden van de Verenigde Staten. De slaven staken daarin de draak met hun blanke meesters. Op zondagen werden vaak wedstrijden gehouden en het beste danspaar won dan een cake.

De cakewalk kan worden gezien als een van de eerste voorbeelden van fusion in dans.

- 2p **28** Geef aan de hand van het fragment aan waarom hier van fusion gesproken kan worden.

Leg vervolgens uit hoe het spottende karakter hierdoor wordt versterkt.

Aan het einde van de negentiende eeuw verdween de minstrelshow gaandeweg en verscheen een nieuw genre: het vaudevilletheater. Bekende blackface-performers uit de minstrelshows werden met hun acts probleemloos opgenomen in het vaudeville.

- 2p **29** Geef twee verklaringen waarom dat zo gemakkelijk ging.

video 5

Vaudeville-artiest Al Jolson werd bekend door zijn optreden in de eerste geluidsfilms. Je ziet hier een fragment uit *The Singing Fool* uit 1928, waarin hij het lied *Sonny Boy* zingt.

Het medium film en vooral de komst van de geluidsfilm in de late jaren twintig luidden het einde van het vaudevilletheater in. Film kon veel gemakkelijker een groot en divers publiek bereiken.

- 2p **30** Leg dit uit.
Geef daarna aan waarom de toevoeging van geluid dit succes nog versterkt.

Niet iedereen was blij met de komst van de geluidsfilm. Rudolf Arnheim, filmkenner en theoreticus, zag juist de voordelen van de 'stomme film'. In zijn standaardwerk *Film als Kunst* (1932) schrijft hij dat film als een kunstvorm moet worden gezien en niet als een mechanische weergave van de werkelijkheid.

- 2p 31 Arnheim sluit met deze visie aan bij de ideeën van het modernisme. Leg uit in welk opzicht de 'stomme film' beter aansluit bij het modernisme dan de geluidsfilm.

afbeelding 12 en 13

De geluidsfilm, jazzmuziek en moderne gezelschapsdansen zoals de cakewalk en de charleston, het waren allemaal nieuwe modeverschijnselen uit Amerika die het culturele leven in Europa sterk beïnvloedden.

- 3p 32 De moderne dansen kregen een andere functie in het maatschappelijke leven dan de negentiende-eeuwse burgerlijke gezelschapsdansen vervulden. Geef aan wat dit verschil in functie inhoudt. Noem daarna twee verschillen op het gebied van de dans zelf.

afbeelding 14

In Nederland leidde de komst van de televisie in de jaren vijftig tot een nieuwe golf van Amerikaanse invloeden. In de eerste Nederlandse televisieserie, *Pension Hommeles*, speelde de zwarte Amerikaan Donald Jones de rol van Dinky. Net als de andere personages in de serie was Dinky een goed voorbeeld van de manier waarop toen gebruik werd gemaakt van stereotypering.

- 1p 33 De eerste Nederlandse televisiemakers gebruikten stereotypering onder meer als middel om televisie bij een breed publiek populair te maken. Leg uit waarom stereotypering geschikt was om dat doel te bereiken.

video 6

Donald Jones werd in de rol van Dinky 'de eerste televisieneger van Nederland', zoals hij dat zelf noemde. In de jaren vijftig waren er in Nederland zo weinig zwarte mensen dat Jones op straat af en toe werd aangeraakt 'om even te voelen'.

- 1p 34 In zijn rol in *Pension Hommeles* vertegenwoordigde hij de Amerikaanse cultuur. Amerika symboliseerde in die tijd alles wat met vrijheid en ongekeerde mogelijkheden te maken had. Dinky kon zich dan ook meer vrijheden permitteren dan de andere personages. Toch was hij acceptabel voor de heersende moraal in het toenmalige Nederland. Leg dit uit aan de hand van het videofragment.

video 7

Sinds *Pension Hommeles* is het medium televisie uitgegroeid tot een bepalend onderdeel van de Nederlandse samenleving. Zo is het programma *Raymann is laat* een goed voorbeeld van de belangrijke rol die televisie kan spelen in het multiculturele debat. Jörgen Raymann speelt in zijn programma onder andere het typetje van tante Es, een behaagzieke Surinaamse tante, die ontboezemingen probeert te ontlocken aan haar gasten. In het fragment houdt tante Es een interview met Lucille Werner, presentatrice van het tv-spelletje *Lingo*.

De vormgeving en de maniertjes van tante Es roepen een Surinaamse sfeer op, maar in het gesprek zelf is vooral sprake van multiculturaliteit.

- 1p **35** Ben je het eens met de bewering dat je dit interview kunt typeren als een 'multicultureel' gesprek? Geef een argument voor je antwoord.

De populariteit van Dinky in *Pension Hommeles* kan nog worden opgevat als een vorm van exotisme. De act van Raymann als tante Es echter is het exotisme voorbij.

- 2p **36** Leg beide beweringen uit.